

**СТОПАНСКИЯТ ЖИВОТ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ,
ОТРАЗЕН В ТЪРГОВСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЦВЯТКО РАДОСЛАВОВ
(50-70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.)**

Мариана ДРУМЕВА

Abstract: *The article explores the economic life in the Bulgarian lands with respect to the activity of one of the most important Bulgarian merchants in the third quarter of the 19th century – Tsvyatko Radoslavov. The structure of exports and imports of its companies is a representation of the state of the art of the main branches of the economy – agriculture, livestock breeding, crafts, emerging industry and the needs of the local market. His business practices, the companies and the associations he created, illustrate the professional growth of the Bulgarian trade union and its transformation into a major engine of economic modernization in our land during the period under review.*

Key words: *Ottoman Empire, Bulgarian Revival, trading company, trading network, Commercial Law*

JEL: N73

Темата на настоящата статия е избрана с цел съобразяване с тематиката на конференцията „Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие”. Тя е опит да се представи стопанската действителност по нашите земи през 50-70-те години на XIX в. през призмата на дейността на един от най-видните свищовски търговци от този период. Акцентът тук е поставен не върху обема и доходността на търговските му сделки, а върху разнообразието в асортимента на експорта и импорта на създадените от Цвятко Радославов фирми, както и върху различните стопански дейности, с които той и неговите съдружници се занимават. Разработката е кратко обобщение на цялостно изследване върху дейността на Цв. Радославов и ръководените от него сдружения, осъществено чрез прилагане както на микроисторическия

анализ, който позволява чрез реконструкция на дейността на една фирма да се допълни и уплътни картината на стопанския живот (Yaneva, 2003, pp. 30-31), така и на икономическите теории на неoinституционализма и теорията на предприемачеството. Представителите на неoinституционализма обръщат особено внимание на ролята на различните неформални институции за функционирането на пазарите и в дейността на отделните стопански единици. Според Авнер Грейф институциите са „система от правила, вярвания, норми и организации, които заедно генерират ред в социалното поведение” (Greif, 2006, p. 30). При функционирането на стопански организации, в условията на слаба държава, тя не е в състояние да налага сигурност на частната собственост и изпълнение на договорните задължения. Тогава за отделните търговци е от голяма важност репутацията. Добрата репутация на търговец или на група търговци намалява несигурността и позволява осъществяването на стопански сделки с по-голям мащаб. Тези виждания на неoinституционалистите са приложими и в анализа на стопанската дейност на отделните търговски фирми по българските земи през Възраждането.

Важни са също идеите, разработени от Роналд Коуз, Оливър Уилямсън и др. по отношение на същността на капиталистическата фирма (Coase, 1937, pp. 386-405; Williamson, 2002, pp. 171-195). Според тях капиталистическата фирма възниква, защото при осъществяването на пазарни сделки между отделните индивиди съществуват транзакционни разходи, част от които могат да се намалят, като се създават фирми. В рамките на отделните фирми не съществуват пазарни отношения и по този начин се спестяват част от транзакционните разходи. Очевидно самият факт, че през Възраждането, особено в неговия последен етап, може да се изследва в детайли работата на отделни фирми, говори за напредналите процеси на проникване на пазарните отношения по българските земи.

Съществен принос в обяснението на това защо съществуват капиталистическите фирми правят А. Алчиан и Х. Демсец (Alchian & Demsetz, 1972, pp. 777-795). Те обръщат внимание на факта, че сътрудничеството между хората обикновено дава по-добри резултати от индивидуалната работа. От друга страна обаче е важно да има агент, който да определя кой от участниците с какво и колко е допринесъл за осъществяването на дадена за-

дача и при добиването на някаква печалба. Именно по тази причина е необходимо наличието на собственик, който изпълнява тези задачи. От гледна точка на обекта на изследването в настоящата дисертация трябва да се спомене и мнението на тези автори, че в малките фирми разпределянето на печалбата става относително по-лесно в сравнение с големите компании.

Икономическата теория обръща и сериозно внимание на ролята на предприемача в стопанството. Самият термин се въвежда в икономическата наука още през XVIII век от Ричард Кантильон, а след това и от Жан-Батист Сей. В по-ново време могат да се открият две донякъде взаимно допълващи се концепции при определянето на това, какво е предприемач и какви са неговите функции в обществото. От една страна може да се посочи виждането на Йозеф Шумпетер за предприемача като новатор, като човек, който открива нови пазари и суровини, нови възможности за използване на съществуващите блага, нови потребности и т.н. В този смисъл предприемачът, според Шумпетер, е носител на т. нар. творческо разрушение, което е част от същността на капитализма (Schumpeter, 1975). Другата концепция е на Израел Кирцнер, според когото основната функция на предприемача е арбитражната – т. е. той открива къде може да се купи дадена стока на ниска цена и къде може същата тази стока да се продаде на висока цена. Предприемаческото поведение според Кирцнер демонстрира това, че в икономиката не съществува пълна информация за цени, потребности и т. н., която да е едновременно достъпна и да се знае от всички участници на пазара (Kirzner, 1973). Проследяването на стопанската дейност на Цв. Радославов и неговите съдружници през третата четвърт на XIX век може да даде по-ясна представа за същността на българското предприемачество през периода и по този начин, макар и косвено, да допринесе за потвърждаване на една от тези две теоретични конструкции.

В рамките на българското национално стопанство през Възраждането Свищов изпъква като едно от най-важните дунавски пристанища на Османската империя, през което се осъществява интензивна вносна, износна и транзитна търговия (Ganchev, 1996, p. 367). Сред търговските къщи в града с обема на дейността си и с деловите си контакти се откроява фирмата на Цвятко Радославов (Danailova, 1944, p. 40; Paskaleva, 1957, p. 150-151;

Slavev, Monev, Ivanov, Minev, Ignatov, Ruseva, Marinov & Apostolov, 1980, pp. 58-59; Nikolova, 2006, p. 376, Roussev, 2015, pp. 446-448), потомък на една от най-значителните търговски фирми в Габрово в началото на XIX в. – Къню и Геню Сахагчийски. Търговците са основните двигатели на стопанската и социална модернизация в българските земи. Опитът, който натрупват неговите предшественици, връзките им с различни търговци в Османската империя и извън нея и репутацията, която те си създават, са част от активите, които Цв. Радославов наследява. Той започва търговия в родния си град. В Свищов се преселва около 1840 г., като мотивацията за това е изцяло професионална и цели да се разшири търговската мрежа на неговото семейство. По това време градът вече има важна роля в дейността на габровските търговци.

В Свищов Цв. Радославов започва да търгува с кожи, зърнени храни и занаятчийски изделия. През 1842 г. е приобщен към местния търговски елит чрез брак с дъщерята на видния свищовски търговец и общественик Атанас Икономов¹. До средата на 50-те години на XIX в. участва в търговската дейност на своя тъст. От 1844 г. Радославов е съдружник и съсобственик на Ат. Икономов в казино в Свищов, а десет години по-късно става негов пълноправен собственик според завещанието на Икономов от 30 октомври 1854 г.².

През първата половина на 50-те години Цв. Радославов усилено търговия – вътрешна и външна, с Ат. Икономов и неговите синове – Димитър и Григор Икономови, и Тодор Данаилов – другия зет на семейството (Danailova, 1944, p. 40; Slavev, Monev, Ivanov, Minev, Ignatov, Ruseva, Marinov & Apostolov, 1980, pp. 58-59, Nikolova, 2006, p. 376). Тези партньорства са много важни за организирането на търговската дейност през разглеждания период. Привличането на роднини в съвместна търговска дейност увеличава доверието между партньорите и с това се намаляват рисковете от ограбване на фирмата. Около 1854 - 1855 г. Ат. Икономов се оттегля от активна дейност поради напреднала възраст и влошено здраве. Тогава Радославов поема ръководството на фирмата.

¹ Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий” – Български исторически архив, II В 5534, 5601.

² НБКМ – БИА, II В 5967 – Завещание на Ат. Икономов.

Според описаните в Търговския закон на Османската империя от 1850 г. видове сдружения фирмата по структура и начин на дейност отговаря на събирателно дружество (Arnaudov, 1871, pp. 135-136; Atanasova, 2014, pp. 56-58). За съжаление не разполагаме с учредителен договор на сдружението между Цв. Радославов и братя Икономови. Не е известно дали изобщо е бил сключен такъв или са работили на доверие. Няма сведения както за дяловото участие на съдружниците, така и за официалното наименование на фирмата. Наличните документи показват, че през 1855 г. не настъпва никаква рязка промяна в тяхната дейност. Цв. Радославов до този момент натрупва значителен опит, явно изпъква с търговските си способности и бързо се утвърждава като основна фигура в създадената по роднински фирма. Писмата на търговските ѝ партньори са адресирани до него и фактически той ръководи дейността на съдружниците.

През втората половина на 50-те години на XIX в. новата фирма на Цв. Радославов и братя Икономови практикува както комисионна, така и самостоятелна търговия. Тя успява да си заслужи добро име сред българската общественост, за което свидетелстват контактите ѝ с големите цариградски търговци Хр. П. Тъпчилешов и Хр. Караминков.

Комисионната търговия е ориентирана както към износ на стоки от българските земи, така и към внос на търсени на местните пазари произведения. През третата четвърт на XIX в. се активизира търговският обмен на българските земи с развитите държави от Западна и Централна Европа. Все повече български търговски фирми се включват успешно в тази търговия. От създадените в Свищов фирми през този период значима роля във връзките с европейския пазар играе сдружението на Цв. Радославов и неговите партньори.

Радославов получава в Свищов стоки от различни селища от вътрешността на българските земи (Търново, Габрово, Севлиево, Ловеч, Сопот, Парзджик, Хасково и др.), които след това изпраща до крайния им получател във Влашко. Стоките, с които търгува най-много, са някои селскостопански произведения като ориз, восък, памук, чамсакъз (втвърдена смола от иглолистно дърво), анасон, вълна. Фирмата на Цв. Радославов през този период посредничи и при износа на занаятчийски произведения от българските зе-

ми. От тях преобладават аби, гайтани, обработени кожи – мешини, каплами и сахтияни, ножове и други железарски изделия. Цв. Радославов получава тези стоки от същите си партньори. По правило в една пратка се съдържат различни изделия, предназначени за един краен клиент (Drumeva, 2016, pp. 256-257).

Износът на споменатите стоки от селища във вътрешността на страната е по-активен през периода 1854 – 1856 г., докато след това броят на сделките и техният обем намаляват.

През този период се оформя мрежа от търговски контакти на една просперираща към момента българска търговска фирма. Нейната дейност все още е регионална, но въпреки това става ясно, че фирмата на Цв. Радославов в общи линии посредничи в търговския обмен между Централна и Северна България, от една страна, и Влашко (градовете Зимнич, Александрия, Букурещ, Браила, Галац, Крайова) от друга. Интензивността на търговския обмен между тези градове е различна, но явно се очертава посредническата роля на Свищов, за което способства географското му положение.

Във вносната комисионна търговия на фирмата на Цв. Радославов през 50-те години на XIX в. преобладават промишлени изделия, лекарствени препарати, бои, различни видове желязо, памучни прежди, бакалски стоки и др. Най-големият внос е от Виена. Това е типично за икономиката по българските земи, която през този период е предимно аграрна и не произвежда готови фабрични изделия. Информацията за вносната комисионна търговия се отнася за голямо количество стоки, изпратени от Хаджи Минчо х. Цачев от Виена до тяхната фирма в Търново – Н. Минчоолу и Карагъзов, чрез посредничеството на Цв. Радославов³. Наред с това Радославов внася за редица свои партньори стоки като дъски и други дървени изделия, стъкло, мед (бакър), захар, кафе и др. Доставка също книги за нуждите на училищата в Свищов и други градове⁴.

Мрежата тук обхваща значително по-малко на брой търговски центрове, за сметка на това обаче те са големи градове с важна роля в стопанския живот на Балканите и Централна Европа. Очевидно българските земи се

³ Пак там, II В 5080.

⁴ Пак там, II В 5692.

свързват със световното стопанство през разглеждания период основно с посредничеството на Виена, Букурещ и Цариград. И при този вид дейност търговията е по-активна през 1855 – 1856 г., след което се наблюдава спад.

Като цяло документите разкриват по-интензивна и с по-голям обем износна комисионна търговия с различни стоки от вътрешността на страната, докато вносната е с по-малък обем.

Наред с комисионната търговия Цв. Радославов и Д. Икономов развиват и самостоятелната търговия за собствена сметка. Още през 1854 г. съдружниците наемат своя мааза (склад) в Букурещ. В нея работи главно Д. Икономов, а Радославов му изпраща стоки от Свищов. Тези стоки той получава или от техни партньори от градове във вътрешността, или от Тодор Данаилов, който обикаля различни селища и купува стоки за съдружието. И в този вид дейност стоките, с които те търгуват най-много, са ориз, анасон, восък, памук и смрадлика.

През 50-те години на XIX в. Цв. Радославов и неговите съдружници се включват и в търговията с коприна и бубено семе, които се изнасят от българските земи за различни европейски страни. В началото на 50-те години износът на коприна в Букурещ не е особено успешен поради лошото качество на закупената от тях стока⁵. Търговията с бубено семе се подновява, макар и не особено интензивно, чак през 1859 г.⁶

Освен мааза в Букурещ Цв. Радославов и Д. Икономов наемат през есента на 1854 г. и гора в околностите на града. В нея те сечат дърва и приготвят дървени въглища. Интересна инициатива на братя Икономови, която свидетелства за предприемаческия им усет и за търсенето на различни варианти за постигане на успех, е намерението им през 1856 г. да вземат една голяма мошия. Това намерение обаче пропада, защото собствениците поискали двойна цена⁷. Така този опит за развиване на друг вид стопанска дейност остава неуспешен.

Една от основните насоки в търговската дейност на Цв. Радославов и Д. Икономов е износът на сурови и обработени кожи от българските земи

⁵ Пак там, II В 5558.

⁶ Пак там, II В 5733.

⁷ Пак там, II В 5627, 5632.

към румънските градове. За тази цел те използват създадената търговска мрежа и връзките си с производители и прекупвачи от различни селища. Наличната кореспонденция между двамата съдружници и търговските им тефтери дават възможност да се проследи по години обема и цените на изнасяните сурови и обработени кожи – мешини, сахтияни и каплами. Като обобщение на търговията с кожи на Цв. Радославов и Д. Икономов може да се заключи, че те както изнасят сурови и обработени кожи за румънските градове, така и внасят кожи от Одеса (В. Рашеев), Цариград, Александрия за нуждите на кожарските и общарските еснафи в българските градове, най-вече в Габрово и Свищов.

Освен кожите Цв. Радославов и Д. Икономов търгуват и с други животински продукти като пастърма и червиш⁸, които се изнасят за някои румънски градове и основно за Цариград чрез търговската къща „Ст. Арнаудов и син” и Хр. П. Тъпчилещов⁹.

Важно място във вносната търговия на фирмата на Цвятко Радославов заема солта – каменна и морска. Това се обуславя от ценността на тази стока и голямото ѝ търсене на пазара. През епохата на Възраждането търговията със сол наред с търговията със зърнени храни е твърде оживена на свищовското пристанище. Фирмата на Цвятко Радославов е една от най-активно търгуващите с тази стока (Drumeva, 2014, pp. 69-72).

Изложените до тук факти за търговията на фирмата на Цв. Радославов и неговите съдружници с различни видове стоки показват разностранните интереси и стремеж да се отговори на пазарното търсене, за да се реализират добри печалби. Те също така илюстрират производствените и експортните възможности на българското селско стопанство и някои видове занаяти. През 1857 г. Радославов активно се включва в инициативата на българската търговска колония в Одеса за продължаване на линията на Руското плавателно дружество по р. Дунав от Галац до Белград или поне до Видин, която по различни причини не се осъществява (Drumeva, 2013, pp. 229-238). Заедно с успехите на съдружниците обаче се очертават и сериозни пречки и трудности, които водят до фалит през лятото на 1859 г. (Drumeva, 2016, pp.

⁸ Пак там.

⁹ Пак там, II В 5080, 5573.

263-272).

След претърпения фалит от 1859 г. Цв. Радославов не се отказва от предприемаческата дейност. Той полага усилия да възстанови участието си в търговския живот на региона. Постепенно дълговете му са уредени и това спомага за възстановяването на доверието към него от страна на търговската общност. Забележително е, че този процес е относително кратък и се отнася до отношенията между него и някои от най-едрите български търговци за периода. Важен елемент от новия етап, в който навлиза Цв. Радославов, е съдружието му с едрия свищовски чифликчия Мехмед хаджи Алишоглу. Сведенията за този съдружник на Цв. Радославов са крайно ограничени. Може да се предполага, че той не е случаен човек и че присъствието му в новото дружество е подпомогнало възстановяването на репутацията на Цв. Радославов в търговските среди и най-вече му осигурява по-благосклонно отношение на местните власти.

Връщането на Радославов в бизнеса отново е свързано с това, че той създава дружество, което влиза в стопански и договорни отношения с други търговски фирми. Тази организационна форма със сигурност допринася за забележителната му дейност през 60-те и началото на 70-те години на XIX век. Информацията за състоянието и тенденциите на пазарите, която се получава по каналите на дружеството, го предпазва от опасности и го превръща в едно от успешните стопански начинания по българските земи през разглеждания период.

В опитите да възстанови търговската си дейност, през 1861 г. Цв. Радославов открива своя търговска къща в Браила с представител Г. Петрович. Той изпраща обявата за това събитие до всичките си дотогавашни партньори¹⁰. Тази търговска къща продава пшенично и царевично брашно, вино, ракия и други стоки¹¹. Засега не сме открили точна информация до кога просъществува тя.

Като основна част от дейността на Цв. Радославов в този нов етап обаче все повече се налага търговията със зърнени храни, която спомага за израстването му като един от най-големите български търговци-житари на се-

¹⁰ Пак там, II В 6057.

¹¹ Пак там, II В 5755, 5791, 6035, 6051.

вер от Стара планина. Всъщност в началото на 60-те години на XIX век Радославов не е съвсем незапознат с тази търговия, тя обаче постепенно заема все по-важно място в цялостния му търговски профил. Това се обуславя от благоприятните почвено-климатични условия в Свищов и неговия хинтерланд, които позволяват да се добиват богати реколти от пшеница, ечемик, ръж, овес и царевица с много добро качество. За успеха на тази търговия значително допринася и промяната в търговската политика на Османската империя. По силата на търговските договори, сключени между нейното правителство и много европейски страни в края на 30-те и началото на 40-те години на XIX в., се отменят държавните монополи върху износа на зърнени храни. През 1843 г. са освободени и от вътрешни мита пет вида зърнени храни, произвеждани в българските земи.

Областите, в които Цв. Радославов закупува зърнени храни, са районите на Свищов, Никопол, Плевен, Оряхово. По-късно обсегът на дейността му се разпростира и до Търново, Г. Оряховица и Севлиево. Постепенно през 60-те и 70-те години на XIX в. Цв. Радославов израства като един от най-едрите търговци на зърнени храни. За да осъществява успешно своята дейност, той изгражда широка мрежа от сътрудници и чрез тях изкупува големи количества пшеница, царевица, ечемик, ръж и овес. Радославов разполага със складове в Свищов и Никопол. Тази си дейност той практикува самостоятелно или със свои съдружници. В изкупуването на зърнени храни се включва съдружникът му Д. Икономов. Той работи в Никопол с калаузи (търговски посредници), чрез които изкупува за фирмата значителни количества зърно. Самият Радославов непрекъснато пътува из региона. Обикаля градовете Никопол и Плевен, с. Сомовит и много други села, за да контролира дейността на своите помощници. От 1864 г. техни комиссионери за събирането на зърнени храни от Никополска каза са братята Атанас и Димитър Вачови. Един от основните региони, в които Цв. Радославов събира зърнени храни, е Плевенска каза. От 1866 г. той установява връзка с Хицо Шопов (Шопа), а през 1868 г. се свързва с братята Иван и Тодор Вацови, Златан Иванов и с други местни търговци, чрез които изкупува големи количества зърнени храни от почти всички селища на Плевенско.

Друг важен източник за снабдяване със зърнени храни е откупуването

на десетъка на много села в тези райони.

Запазената в търговския архив на Цв. Радославов информация за изкупуване на зърнени храни е неравномерна по периоди. Най-много документи има за времето от 1867 до 1873 г., а за втората половина на 50-те, началото на 60-те и за годините непосредствено преди Освобождението наличната документация е по-оскъдна.

В началото на 70-те години на XIX век житарската търговия на Цв. Радославов и съдружниците му бележи своя разцвет. Това личи от факта, че оборотът на фирмата му надхвърля един милион гроша.

През есента на 1873 г. обаче се забелязва първото пряко известие за падането на цените на зърнените храни в Западна Европа, което се оказва трайно и което засяга стопанството на Стария континент. Причината за това е огромното количество внасяни от Америка зърнени храни. Поради това спаднали цените им и в Австрия.

Сведението за състоянието на пазарите в Европа се отразява пряко на изкупната дейност на Цв. Радославов. До края на 1873 г. и в началото на 1874 г. са регистрирани няколко относително малки нови сделки и приключване на сделки, които са започнати преди срива на цените¹². На практика с края на 1873 г. идва и краят на изкупуването на зърнени храни от страна на Цв. Радославов. Той и съдружниците му усещат, че това не е моментно състояние на пазарите, а израз на трайна тенденция още през септември 1873 г. и успешно се отдръпват от изкупуването на зърнени храни.

Износът на закупените от различни райони на Дунавската равнина зърнени храни е втората част от житната търговия на фирмата Цв. Радославов – Мехмед хаджи Алишоглу. Както и изкупната търговия, тя е неравномерна по години и интензивност. С най-много сведения разполагаме за периода на разцвет на изкупната им житарска търговия – от 1867 до 1874 г. Основната насока за износа е по течението на р. Дунав към Браила и Галац, откъдето храните се превозват до Западна Европа, а понякога и до Цариград. Превозът до тези две свободни дунавски пристанища (порто франко) се извършва с каици и гемии, наемани от съдружниците.

¹² НБКМ – БИА, II В 2912, 2819, 2918, 6316, 6317; Централен държавен архив – София, фонд 253к, оп. 1, а. е. 8, л. 3; а. е. 20, л. 13 – 14.

През 1872 и 1873 г. Цв. Радославов и М. х. Алишоглу се възползват от добрата търговска конюнктура в Средна Европа и изнасят с шлепове за Пеща (Будапеща) значителни количества пшеница, просо и ечемик. През зимата на 1873–1874 г. Радославов изнася значително количество пшеница направо за Марсилия (през Цариград) с помощта на Евл. Георгиев¹³.

Информация за състоянието на европейските пазари през този период Цв. Радославов получава главно от Браила. Получаваните сведения са ценно указание за управлението на свищовската фирма, която се стреми да използва максимално добре благоприятните условия.

За реализиране на износа на зърнените храни Цв. Радославов и неговите съдружници във фирмата установяват трайни делови контакти с някои от най-известните и богати български възрожденски търговци – братя Евл. и Хр. Георгиеви в Букурещ – Галац, Н. Ценов в Браила, Ст. Арнаудов и неговия син Христо в Габрово и Цариград, Хр. П. Тъпчилещов и Хр. Д. Караминков в Цариград. Някои от тях са и редовни кредитори на свищовската фирма.

Цв. Радославов понякога проявява склонност да влиза в сдружения с други търговци. Тези сдружения обаче се създават с някаква конкретна цел и обикновено имат временен характер. Такива са например неговите сдружавания през 1856 г. с Апостол Конкович за покупка на ечемик; през 1858 г. – отново с Ап. Конкович за търговия с царевица; през 1860 – 1861 г. – с фирмата “Ст. Арнаудов и син” за износ на царевица в Марсилия; през 1867 г. се образува съдружие за търговия със зърнени храни с участието на Радославов, М. х. Алишоглу, Сюлейман Асаноолу и Ах. Х. Исмаилоолу, всички от Свищов. Очевидно образуването на търговски съдружия е свързано с необходимостта от обединението на капитала на участниците и дава големи възможности за реализиране на печалба.

През 60-те и 70-те години на XIX в. Цв. Радославов и неговото съдружие продължава търговията си с кожи и други животински продукти (1868–1872), както и активния внос на каменна и морска сол. Интересен и показателен епизод в търговията на Цв. Радославов със сол е фактът, че на 30 ноември 1873 г. той предлага на Хр. Тъпчилещов в Цариград да създадат съд-

¹³ ЦДА, ф. 253к, оп. 1, а.е. 105, л. 20; а.е. 111, л. 2 – 3.

ружие с монополни права за внос на влашка сол в Османската империя. Идеята му е „от Тулча до Видин по скелите да няма друг воля да вади за в Турско сол от Влашко освен нас”. Според него това съдружие ще може да внася повече от 2 млн. оки сол годишно¹⁴. Вероятно Хр. Тъпчилещов не се отзовава на това предложение, защото няма сведения те да са получили солния монопол. Предложението обаче показва нарасналите икономически възможности и самочувствие на Цв. Радославов и неговите съдружници, както и смелостта му да се впусне в това начинание, което изисква влагане на големи капитали, но и предоставя възможност за значителни печалби (Drumeva, 2014, p. 72-81).

Прави впечатление и фактът, че Радославов вече е много по-гъвкав в партньорствата си. Онези стопански дейности, които изискват голям капитал, значително количество информация и т.н. се организират чрез различни партньорства, докато по-дребните търговски сделки се осъществяват самостоятелно. Стопанската му дейност през 60-те и 70-те години на XIX век е и добра илюстрация на бизнес климата през този период. Разгледаните документи показват от една страна, че без взаимно доверие между търговците не е възможно осъществяване на успешна стопанска дейност. Взаимното доверие помага за по-лесно справяне с държавни регулации, конкуренция и монополи. От друга страна обаче в българския бизнес климат очевидно важна роля има корупцията, понеже подаръците на гюмурушките (митнически) служители са част от правилата на играта. Въпреки това той прави и стъпки за основаване на модерно промишлено предприятие – парна мелница, оборудвана с внесени от Австрия машини¹⁵ (Ganchev, 1996, p. 384).

Участието на Цв. Радославов в откупуването на данъци е част, макар и не най-важната, от стопанската му дейност. Интересът на Радославов и М. х. Алишоглу към откупуването на данъци продължава от края на 50-те до средата на 70-те години на XIX в. Активността им в тази насока се намира в пряка зависимост от данъчната политика на Османската империя. Районите, в които се откупуват данъци, совати и блата, са Свищовска, Никополска и Плевенска каза. Това се дължи на факта, че за тези райони те разполагат с

¹⁴ НБКМ – БИА, II А 4818.

¹⁵ ЦДА, ф. 253к, оп. 1, а.е. 84, л. 1 – 3.

повече информация, познават местните първенци и могат по-успешно да контролират събирането на данъците. Опитът да се прехвърли събирането на данъци към Разградско не успява и това показва все още ограничения мащаб на дейност на съдружниците. Явно те преценяват, че в районите, които са отдалечени от Свищов, възможностите да организират печелившо предприятие силно намаляват, а рисковете за загуби се увеличават.

За откупуването на данъци върху добитъка и върху зърнените храни той също влиза в съдружия с други лица – търговци от Свищов, Плевен, Русе, Гърново, Цариград. Само в единични случаи откупува десетъка самостоятелно. Това е естествено, като се вземе пред вид необходимостта от влагане на значителни средства в тази дейност. Освен това, при сдружаването на няколко души за откупуване на данъците рискът от евентуална загуба се разпределя между тях, а не се носи от един човек. Някои от големите загуби при откупуването на данъци обаче са свързани точно с дейността на сдружавания с повече членове. Очевидно при сдружаване на повече лица възможностите за взаимен контрол от страна на всички съдружници са ограничени, някои от тях вероятно са се възползвали от това за натрупване на лични печалби за сметка на останалите и т.н. В този смисъл се потвърждават теоретичните предсказания на Алчиан-Демсец, че във фирмите е необходимо наличието на един собственик, който да наблюдава за изпълнението на задачите, да следи за липсата на злоупотреби, да носи отговорността за загубите и съответно да взема най-големия дял от печалбата.

Регистрираните солидни загуби при откупуването на данъците дават възможност и за нова интерпретация на тази стопанска дейност. Фактът, че държавната хазна получава своите приходи, а частните лица, които са ги откупили в определени случаи трупат загуби показва, че системата е изгодна за държавата. Това е така, защото фактически държавата прехвърля рисковете, свързани с възможността да не се съберат планираните данъци, върху частните лица. В крайна сметка интерпретирането на тази система единствено като средство за първоначално натрупване на капитал се нуждае най-малкото от нюансиране и прецизиране. В определени случаи откупуването на данъците е средство, чрез което държавата отнема капитали от частните лица и по този начин се пречи на тяхното акумулиране и евентуално инвес-

тиране в други, капиталистически по рода си дейности.

В съдружията за събиране на данъци участват лица от различна националност и вероизповедание. Почти винаги се привличат местни турски първенци, които с позициите си във властта гарантират успеха на начинанието. Търси се и помощта на видни български търговци в Цариград – например на Хр. Караминков, който също проявява интерес към откупваческата дейност в района и дори се стига до конфликт и съдебен спор с него през 1872 г., и Хр. Тъпчилещов, който изпълнява ролята на гарант и поръчител пред властите и не взема пряко участие в дейността на свищовската фирма.

След 1874–1875 г. липсват сведения за откупваческа дейност на тази фирма или за влизане в съдружие с други лица или фирми. В кореспонденцията на Цв. Радославов се споменава за големи дългове на М. х. Алишоглу, които вероятно водят до намаляване на активността им, въпреки че търговската дейност продължава. Напълно е възможно това да е свързано както с финансовата криза, която започва в Централна Европа през 1873 г. и се отразява тежко върху Османската империя, тъй като спира външното ѝ финансиране, така и с намаляването на цените на зърнените храни на европейските и световните пазари. Неколкократните солидни загуби от откупването на данъци са податка за причините, които водят до ограничаването на тази дейност. Цв. Радославов не е изолиран пример в това отношение, много откупвачи – „кредитори на държавата”, към средата на 70-те години на XIX в. постепенно се оттеглят от тази си роля (Уанева, 2011, р. 134).

Наемането на совати и блата за рибовъдство и риболов показва наличие на предприемачески усет у Радославов и неговите съдружници и стремение към влагане на натрупания капитал и в производствена дейност наред с външната търговия. Чрез диверсифицирането на дейността си Цв. Радославов до известна степен се осигурява срещу евентуални загуби в някое от конкретните си начинания. Евентуалните загуби от една стопанска дейност могат да се компенсират от печалби в друго начинание.

* * *

Настоящото изследване показва Цв. Радославов като един от най-значимите български търговци от третата четвърт на XIX в. Той търгува с разнообразни стоки, занимава се с откупуване на данъци, включва се в ини-

циативата за разширяване на дейността на руското търговско корабоплаване по р. Дунав, и дори взема участие в създаването на една от първите парни мелници в страната.

Микроисторическият анализ, на който бе подложена стопанската дейност на Цв. Радославов, позволи детайлно изследване на механизмите на търговската дейност за периода, разкриване на нейните особености, проблеми, трудности, пречки и т.н. Стопанското ежедневие на Балканите през третата четвърт на XIX в. се отразява в огромната по обем търговска кореспонденция и счетоводна документация на Радославов и неговите сътрудници.

Разнообразната стопанска дейност на фирмите на Цв. Радославов илюстрира професионалното израстване на българските търговци през Възраждането и превръщането им в двигател на икономическата модернизация по нашите земи. През 60-те и 70-те години на XIX в. той води стриктно търговската и счетоводната си документация на базата на двустранното счетоводство (диплографията), изготвя точни баланси и ги прехвърля в отделни дневници, притежава копирни книги за кореспонденцията си, партидни тефтери и касови книги, сключва договори (контрати, съгласителни) за конкретни търговски сделки или за откупуване на данъци.

Една от проявите на търговска модерност е създаването на сдружения. Първата фирма, в която Цв. Радославов се включва в Свищов, е създадена по обичайната практика от онова време на роднинска основа и той естествено се налага като неин лидер поради деловите си качества. След привличането на богатия местен чифликчия М. х. Алишоглу през 60-те години на XIX в. новата фирма се изгражда между бизнес партньори и това се обуславя от икономически и вероятно от политически съображения – финансиране и осигуряване на по-добро отношение от страна на властите. Поради липсата на запазен договор не може да се направи преценка дали събирателното дружество прераства в командитно. М. х. Алишоглу се включва в новата фирма освен с капитал и с пряко участие в търговските и другите стопански начинания на съдружниците. През втората половина на 60-те и през 70-те години тази търговска къща израства като най-голямата в Свищов и една от най-значителните в централния севернобългарски регион.

Деловите контакти на Цв. Радославов и неговите съдружници с тър-

говци от вътрешността на страната, включително от южните и югозападните региони, съдейства за закрепване на икономическите връзки между всички области на българските земи. Те имат значителен принос и за приобщаването на българските земи към модерния търговския живот на европейския континент.

Дружествата и фирмите, в които участва Цв. Радославов, са необходима и неизбежна организационна форма за търговска дейност от относително голям мащаб. Тя позволява да се намалят т.н. транзакционни разходи, свързани с функционирането на пазара. От тази гледна точка Цв. Радославов е изключително гъвкав. Той участва в различни дружества, за различни стопански дейности, а в някои случаи не практикува дружествената форма на дейност, тъй като сделките са сравнително малки и не предполагат солидни разходи по събиране на информация и други подобни.

Задълбоченото изследване на търговията на Цв. Радославов може да хвърли светлина и върху същността на българското предприемачество през Възраждането. Цвятко Радославов донякъде е носител на т. н. „творческо разрушение“ в духа на Шумпетер, защото участва в създаването на модерно предприятие, което използва парни двигатели. В крайна сметка обаче основната характеристика на неговото предприемачество се състои в закупуването на евтини стоки и в продаването им скъпо. На базата на това може да се направи извода, че концепцията на И. Кирцнер за същността и основните функции на предприемача е по-подходяща за характеризиране на българското предприемачество през третата четвърт на XIX век.

REFERENCES:

- Alchian, A & Demsetz, H 1972, 'Production, Information Costs, and Economic Organization', *The American Economic Review*, vol. 62, no. 5, pp. 777-795.
- Arnaudov, H 1871, *Full Assembly of the State Laws, Statutes, Instructions and High Commandments of the Ottoman Empire*, vol. I, Tsarigrad. (in Bulgarian)
- Atanasova, S 2014, *Tarnovo trade companies during the National Revival. Models for economic development*, Faber, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
- Coase, R 1937, 'The nature of the Firm' *Economica*, New Series, vol. 4, no. 16, pp. 386-405.

- Danailova, L 1944, Materials for legal and business history of the town of Svishtov, *Godishnik na Vissheto targovsko uchilistev Svistov (1941-1942)*, vol. 6, pp. 7-72. (in Bulgarian)
- Drumeva, M 2013, An unfulfilled project to expand Russian shipping on the Danube after the Crimean War (1853-1856), *Social sciences and globalization*, Varna, 2013, pp. 229-238. (in Bulgarian)
- Drumeva, M 2014, Salt trade of Tsvyatko Radoslavov and company in the 50s-70s of the 19th century, *Dialog*, 1, 2014, pp. 64–82. (in Bulgarian)
- Drumeva, M 2016, The Commercial Activities of Tsvyatko Radoslavov during the Second Half of the 1850s, in Roussev, I (ed), *Proceedings of Centre for Economic History Research*, vol. 1, *The Urban Economy in the Bulgarian Lands trough the Ages*. Varna. (in Bulgarian)
- Ganchev, S 1996, *Svishtov (Contribution to its History)*, Svishtov, 1929, Svishtov. (in Bulgarian)
- Greif, A 2006, *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Yaneva, S 2003, Economic practices during the National Revival – the commercial book of h. Hristo Rachkov, an attempt for microanalysis, *Istoricheski pregled*, no. 3-4, pp. 30-67. (in Bulgarian)
- Yaneva, S 2011, *Bulgarians – tax farmers in the fiscal system of the Ottoman Empire. Towards the History of the Bulgarian Business and Social Elite in the 19th Century*, Izd. na NBU, Sofia. (in Bulgarian)
- Kirzner, I 1973, *Competition and Entrepreneurship*, University of Chicago Press, Chicago.
- Nikolova, Y 2006, *Dostoino est. Svishtov in the Nineteenth century and the first decade of the Twentieth century. People – events – facts*, Ivrai, Sofia. (in Bulgarian)
- Paskaleva, V 1957, The Economic Penetration of Austria (Austro-Hungary) in the Bulgarian Lands from the Crimean War to the Liberation, *Izvestiya na Instituta za bulgarska istoriya*, vol.7, pp. 113-163. (in Bulgarian)
- Roussev, I 2015, *The Commercial Modernity of the Bulgarian revival as a culture and practice. Research and springs*, Rovita, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
- Slavev, S, Monev V, Ivanov R, Minev M, Ignatov I, Ruseva M, Marinov H & Apostolov Y 1980, *Svishtov in the past and today*, Izd. na Ochechestvenia front, Sofia. (in Bulgarian)
- Schumpeter, J 1975, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Collins.
- Williamson, O 2002, *Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to*

Contract, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 16, no. 3, pp. 171-195.

Correspondence address:

Mariana Drumeva – Assistant professor
“D.A. Tsenov” Academy of Economics, Svishtov
3, Aleksandar Stambolijski Str. 5250 Svishtov
Tel.: (+ 359) 898 621631
E-mail: mariana_drumeva@abv.bg